

ВІДГУК

Громовчук Мирослави Володимирівни,
доктора юридичних наук, доцента кафедри конституційного права та
порівняльного правознавства Ужгородського національного університету
на дисертацію Суходолі Мар'яни Володимирівни на тему:
«Правова культура та позитивні форми правосвідомості: теоретико-правові
аспекти співвідношення»,
подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії з галузі знань
08 «Право» за спеціальністю 081 «Право»

На основі вивчення дисертаційної роботи Суходолі Мар'яни
Володимирівни та праць, опублікованих за темою дисертації, можна зробити
наступні висновки.

Щодо *актуальності теми дисертаційного дослідження*, то авторка
послідовно доводить необхідність акцентуалізації саме на питаннях
співвідношення правової культури з позитивними формами правосвідомості.
Це представляється безумовно важливим для теорії права, тому що
правосвідомість виступає як різномірне та багатоаспектне явище, яке може
існувати, у тому числі, у вигляді негативних проявів (так званих деформацій
правосвідомості). Зрозуміло, що деформована правова свідомість не тягне за
собою формування високого рівня правової культури у суспільстві, тому вкрай
важливо сконцентруватися на підвищенні рівня правосвідомості для зростання
правової культури, причому, як слідує з дисертаційної роботи, зворотній
зв'язок також працює.

У попередніх наукових працях з аналізованої тематики також
наголошувалося на кореляції феноменів правової свідомості та правової

культури, проте правова культура нерідко пов'язувалася з „наявністю” або „відсутністю” правової свідомості як такої. М.В. Суходоля, тим не менше, розвиває думку про помилковість такого твердження, оскільки повної відсутності правової свідомості не може бути: певне ставлення до права як регулятора суспільних відносин та до виконання ним своїх функцій все одно присутнє як на індивідуальному, так і на груповому рівні (питання лише у тому, чи визнається якість такого правового впливу, чи визнається цінність права як інституту). Це є дійсно важливим з практичної точки зору у зв'язку з нагальною необхідністю підвищення рівня правової культури українського суспільства. І саме акцент на дієвих заходах трансформації правової свідомості, переведення її до сфери усвідомленої правової активності, дозволить позитивно впливати також і на правову культуру.

Дисертаційна робота виконана відповідно до плану науково-дослідної діяльності юридичного факультету Донецького національного університету імені Василя Стуса у межах теми «Розвиток правової системи України: стан та перспективи» (державна реєстрація № 0112U002868) та теми «Правове забезпечення соціально-економічного розвитку: стан та перспективи» (державна реєстрація № 0118U003140), за якими дисертанткою здійснено розробку теоретико-правових аспектів співвідношення правової культури та позитивних форм правової свідомості.

Ступінь обґрунтованості та достовірності наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, відповідає вимогам, що висуваються до такого виду робіт. Дисертація М.В. Суходолі є комплексним дослідженням, присвяченим загальнотеоретичному аналізу кореляції правової свідомості у її позитивних формах (зокрема, правової активності) та правової культури, а також розробці теоретичного підґрунтя для пропозицій та рекомендацій, спрямованих на удосконалення правового забезпечення зазначених аспектів.

Цьому сприяло також чітке визначення об'єкту і предмету дослідження, які сформульовані методологічно коректно і науково виважено.

Методологічна база дисертації є коректною, ретельно підбраною та такою, що повністю забезпечує досягнення мети і завдань проведеного дослідження.

Обґрунтування теоретичних висновків стосовно предмету дослідження стало можливим завдяки емпіричному матеріалу, який використовувався у роботі, зокрема, це статистичні матеріали, а також велика кількість практичних кейсів, що підтверджують викладений матеріал.

Ступінь обґрунтованості та достовірності результатів дослідження М.В. Суходолі визначається зокрема логічною та завершеною структурою дисертаційної роботи, яка є вагомим свідченням його системності та цілісності. Дисертація складається зі вступу, двох розділів, що містять шість підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

Обрана структура дозволила провести у першому розділі роботи дослідження поняття, ознак, сутності правової культури та правової свідомості, провести паралелі з суміжними категоріями, зокрема, правовими цінностями та правовим менталітетом. Крім того, у першому розділі вдало визначається місце аналізованих категорій у правовій системі суспільства та у механізмі дії права. Другий розділ присвячений скринінгу поточної ситуації з правовою культурою та правовою свідомістю в Україні та світі. Крім того, проаналізовано вплив стану транзитивного суспільства на існування, функціонування та розвиток предмету дослідження. У третьому розділі авторка приділила увагу засобам підвищення рівня правової свідомості та правової культури, попередньо розділивши їх на безпосередні та опосередковані.

Усі розділи дисертації та роботу загалом завершують логічні, взаємопов'язані, обґрунтовані і аргументовані висновки, що співвідносяться із поставленими на початку науковими завданнями.

Наукова новизна одержаних результатів є безсумнівною і заперечень не викликає. Вона полягає у розробці автором нових теоретико-концептуальних положень щодо взаємодії та взаємозв'язку правової культури

та правової свідомості як соціально-правових явищ, а також у внесенні низки пропозицій щодо практичного удосконалення функціонування предмету дослідження.

До найбільш значущих результатів, що мають елементи наукової новизни, належать такі положення аналізованої дисертації:

1) Мар'яною Володимирівною уточнюється місце правової культури та правової свідомості у правовій системі. У тому числі, авторка стверджує, що правосвідомість взагалі не можна чітко віднести до будь-якого елементу правової системи, в тому числі і до правової ідеології. А правосвідомість, натомість, пронизує усю правову систему зверху донизу. На відміну від правосвідомості, що опосередковує інтелектуально-психологічний рівень сприйняття права, правова культура, яка опосередковує практичний рівень, знаходиться виключно у межах юридичної практики, як елемента правової системи. У цьому висновку вбачається значний науковий інтерес, оскільки місце явища у правовій системі визначає і „точки впливу” на нього, причому як позитивного, так і негативного. У цьому випадку дисертантка спиралася на місце досліджуваних явищ у правовій системі суспільства для більш точного визначення комплексу заходів, які можливо застосовувати для підвищення ефективності функціонування предмету дослідження.

2) Авторкою уточнено методику застосування методу правової компаративістики у юридичних дослідженнях взагалі та у сфері правової культури та правосвідомості зокрема. У тому числі, нею підкреслюється необхідність ретельного відбору правових систем для компаративно-правового аналізу пояснюється багатьма чинниками, але не в останню чергу, – різними системами цінностей. Конфлікт базових цінностей у порівнюваних правових системах, на її думку, зведе нанівець усі спроби ефективного „запозичення”. У роботі акцентується увага на тому, що поваги заслуговують усі цінності, на визнанні яких будується та розвивається певна соціальна система, але порівняльно-правові дослідження покликані сегментувати такі цінності, і брати до уваги, в першу чергу, досвід тих правових систем, які мають спільні

цінності з досліджуваною, але досягли на даний час кращих результатів. Такі висновки заслуговують на увагу, оскільки метод правової компаративістики, незважаючи на його перспективність для реформування правової системи, у поточних дослідженнях нерідко використовується фрагментарно та із суттєвим порушенням його методики.

3) Дисертанткою виявлено, що характерною особливістю транзитивних суспільств є не проста наявність в них двох чи більше систем цінностей, а наявність конфлікту між ними. З чого, як вона наголошує, витікають дві можливі проблеми: 1) ускладненість вибору системи цінностей з-поміж функціонуючих у суспільстві; 2) визначеність з вибором певної системи цінностей, але водночас відсутність стратегічних напрацювань та тактичних засобів для послідовного їх відстоювання та впровадження у соціальну та правову реальність. Крім того, М.В. Суходоля застосовує такі висновки щодо України, аргументуючи наявність в українському суспільстві одночасно двох станів транзиту, які безпосередньо впливають на стан правової культури та правової свідомості.

4) У розділі 3 дисертаційного дослідження цікавими є висновки щодо класифікації заходів впливу на правосвідомість та правову культуру за вектором спрямування на два блоки, а саме: а) засоби безпосереднього впливу; б) засоби опосередкованого впливу. Причому серед засобів безпосереднього впливу на правосвідомість та правову культуру авторкою виділяються: правова освіта, правове виховання та правова просвіта. Причому правова просвіта розглядається як підвид правового виховання, а не правової освіти, оскільки, як наголошує дисертантка, правова освіта є засобом формування системних юридичних знань на професійному рівні, тобто отриманням правничої професії. В той же час, заходи правової просвіти, як правило, характеризуються фрагментарністю і спрямовані на опанування правил поведіння у тих чи інших правових ситуаціях. Такі висновки мають практичну орієнтованість, бо дозволяють скоригувати точки впливу на

правову свідомість та правову культуру, а також виявити специфіку засобів впливу для подальшого їхнього застосування.

Загалом, отримані результати у своїй сукупності розв'язують важливе наукове завдання.

Основні результати дослідження М.В. Суходолі знайшли відображення у 9 наукових публікаціях автора, у тому числі у 5 наукових статтях, 2 з яких – у наукових виданнях, що входять до переліку наукових фахових видань України, 1 – у науковому фаховому виданні країн ЄС, 2 – в інших виданнях, та у 4 матеріалах науково-практичних конференцій.

Анотація відображає основні положення дисертаційного дослідження, її зміст в частині викладу загальної характеристики і основного змісту роботи в цілому є ідентичним тексту дисертації.

Наукове і практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що сформульовані в дослідженні наукові гіпотези є певним внеском у наукове пізнання феномену взаємозв'язку правової свідомості та правової культури і створюють базу для подальших наукових розвідок, а практичні рекомендації можуть бути використані у практичній діяльності, наприклад, громадських організацій для розробки правопросвітницьких заходів та практико-орієнтованих курсів і тренінгів; освітньому процесі (у процесі підготовки навчальної та навчально-методичної літератури та проведенні занять з дисциплін «Теорія держави та права», «Проблеми теорії держави та права» та ін.).

Аналіз змісту дисертаційного дослідження вказує на **дотримання автором вимог академічної доброчесності**.

У дисертаційній роботі є коректні посилання на джерела інформації у разі використання ідей, розробок, тверджень, відомостей; дотримано вимоги законодавства про авторське право і суміжні права; надано достовірну інформацію про методики і результати досліджень, джерела використаної інформації.

Окремі побажання та зауваження щодо змісту дисертацій, які закономірно виникли в ході ознайомлення з її змістом, потребують додаткової аргументації, а деякі недоліки, дискусійні положення, можуть бути враховані у подальших наукових дослідженнях автора. Серед них:

1) В рецензованому дисертаційному дослідженні заперечується існування так званої глобальної правової культури, тобто правової культури людства. Хоча таке твердження видається передчасним, і на певному етапі розвитку суспільства все одно спостерігаються загальносвітові тенденції розвитку правової культури, які б могли характеризуватися як прояв певної „глобальності”. Хотілося б почути думку авторки з приводу заперечення зазначеного соціально-правового феномену.

2) Вище вже наводилося, що у роботі Суходолі М.В. приділено значну увагу питанням транзитивного суспільства, причому подекуди навіть надмірну увагу. Транзитивне суспільство розглядається як на рівні окремої держави на прикладі України, так і на глобальному рівні. Але виникає питання, чи має сенс настільки детально розглядати „транзит” суспільства у контексті аналізу правової культури та правової свідомості, чи це, скоріше, має бути предметом окремих досліджень?

3) У підрозділі 3.2. дисертаційного дослідження проаналізовано опосередковані засоби впливу на правову свідомість та правову культуру, виявлено можливості їхнього підвищення в Україні. Але здається, що в окремих випадках такий аналіз є недостатньо диференційованим, тобто, не завжди зрозуміло, чи відноситься певний засіб до правової культури, до правової свідомості чи до обох цих феноменів разом. Це потребує щонайменше пояснення та додаткової аргументації.

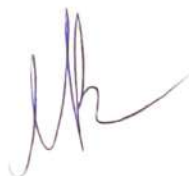
Втім, висловлені зауваження не впливають на загальний достатньо високий рівень дисертації та не піддають сумніву основні наукові результати, отримані автором.

В цілому, дисертація Суходолі Мар'яни Володимирівни на тему: «Правова культура та позитивні форми правосвідомості: теоретико-правові

аспекти співвідношення» є самостійною завершеною кваліфікаційною науковою працею, в якій отримано нові науково обґрунтовані результати, що у сукупності розв'язують конкретне наукове завдання, що має суттєве значення для правничої науки та правозастосовчої практики, відповідає встановленим вимогам, які висуваються до такого роду робіт, а її автор – Суходоля Мар'яна Володимирівна – заслуговує на присудження їй ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право.

Опонент:

доктор юридичних наук, доцент
кафедри конституційного права
та порівняльного правознавства
Ужгородського національного
університету

М.В. Громовчук

